

Kalogjeri, posjedniku u Blatu. Gosp. Kalogjerà i dosad ima zlamente sbirku zlatnih, srebrnih i bakrenih novaca. Dični pok. Mato Kapor odkrio je uz N. Ostoića oko Blata i drugih predmeta, kao n. p. ploča s nadpisima, koju sulicu sjekiricu, mjedenih povraža itd. Malo je od ovieh predmeta sad u našoj domovini, jer su većinom bili darovani tudjiem muzeima. ili su jih inostranci pokušavali. Svakako su dostojni pohvale gg. Kunjašić i Kalogjerà, jer nastoje sada, da se starine uzdrže i prikupljaju na jedno mjesto. Koliko bi bilo bolje, da svi naši rodoljubi daruju svoje sбирčice našem osrednjemu muzeju u Spljetu ili u Zagrebu! Tako bi ti predmeti ostali na vjekove, a njihovo bi ime bilo blagoslovljeno od potomaka.

Kod grada Korčule nema rimskih ostataka, nego samo u Lombardi; a po ostrvicama oko grada nalaze se tako rečene *bulte*, a to su kamenokopi usred zemlje, što su jih Rimljani zasjecali za gradjenje sgrada u Saloni i okolo. Može se reći slobodno, da je *Corcyra Nigra* bila najviše napučena na zapadnoj strani otoka; pa ko zna s vremenom, kad bi se marljivo iztražilo zemljište, koje bi se *deducije* navele o položaju drevnoga grada, što vele, da ga je Antenor utemeljio!

Vid Vuletić-Vukasović.

Solinski Sustjepan.

(V. Viestnik br. 1, str. 13.)

Oko Solina bivalo je više veličanstvenih hramova sa redovničkim sborovi i samostani, što no su ih hrvatski vladari i velmože podizali i bogatimi zadužbinami obdarivali. Medju timi ponajviše slovijahu oni s. Petra, s. Stjepana i s. Marije; a jer su negdje u solinskomu području obstojali, zвахu se »solinskimi« *de Salona* (Farlat. III, 50).

O prvomu ću drugom zgodom, a za dva potonja znade se, po svjedočanstvu Tome arkidiakona, da ih je hrvatska kraljica Jelena sagraditi dala i na svedjerno uživanje splitskoj crkvi poklonila. Iz samoga poštovanja naprama kraljskim grobovom bijahu prevremeno predani nekim redovnikom, koji su neprestano bogoslužja obavljali. U predvorju »Sustjepanskomu« pokopan je i presajni kralj Krešimir sa mnogimi inimi kralji i kraljicama (Documen. 486). Neprestanoga nad grobnicama slavopjevanja radi, dotični sustjepanski redovnici prozvani su »Nespavači« *Acoematae*; taj istočnjački običaj bio i k zapadnjakom prešao (Farlat. III, 156).

Ne zna se koja je to Jelena bila, što se je podizanjem slavoljernih hramova proslavila, koju nam Toma arkidiakon »kraljičinim« imenom kiti. U jednomu rukopisu od god. 1716, čuvanu u knjižarnici plemenitog gosp. Fanfonje u Trogiru. kaže se: »crkvu solinskoga Sustjepana . . . sagradi oko god. 830. Jelena supruga Mislavova« (Documen. 487). U jednomu drugomu rukopisu iste knjižarnice stoji: »Krešimir I, *regiam Salone figit an. 932, usor Helena, basilicarum s. Stephani et s. Mariae apud veterem Salonam fundatrix, obiit circa an. 954*« (Rad. XXVI, str. 173). I Zvonimirovoj supruzi bilo je ime »Jelena-Lepa«, ali neima prilichnosti, da je ova bila, koja no bi spomenute hramove sagraditi dala. »Najvjerojatnije da ih je *apud veterem Salonam* podigla slavna Jelena supruga Krešimira I. oli II.« (Farlat. I. 450). Krešimir I. vladao je god. 928—946, a Krešimir II. sa bratom si Gojslavom g. 1019—1024, sam do g. 1031.

Nije takodjer izviestno, je su li naši najprvi vladari Porga, Porin i Ladislav pokršćeni bili, to se samo stavno za Mislava znade, a kada je on, možemo još većim razlogom vjerovati, da je i njegova supruga. Pogledamo li pak na novoobraćenike vladare budi koga naroda ondašnjih vriemena, posvuda ćemo opaziti, kako vladari i vladarice nadmeću se i nastoju svoja nabožna čuvstva izkazivati podizanjem veličanstvenih hramova i samostana, obdarivajući ih istodobno mnogimi zadužbinami. To isto opažamo i kod našega Mislava, a biti će isto i njegova supruga činila. Mislav dade obnoviti, ili možda iz temelja sagraditi crkvu s. Jurja u Putalju, obdarivši ju velikimi zadužbinami i poklonivši ju pravomoćju prvostolne splitske crkve. Isto je učinila i Jelena sa hramovi s. Stjepana i s. Marije.

Nameće nam se najprije pitanje: gdje je crkva s Jurja mogla biti? Po svih izgledih i po obćemu mnienju poviestničara rek bi, da je bila na brdu po vrh Kaštel-Sučurca. gdje no je i sada istoimena prastara crkvica sa množtvom groblja i svakojakih ruševina. Tu je bilo po svoj prilici i selo toli često spominjano *villa s. Georgii*. Koncem četrnaestoga vieka neke pustolovne pustahije stale nasrćati na nadbiskupova posjedovanja plieneći i paleći. Nadbiskup Andrija, da obrani svoje kmetove od tih navala, stao god. 1392 oko svojih pri moru dvorova podizati jaku tvrdjavu. Tomu se uzprotivio ban Vulko. Andrija uteće se bosanskomu kralju Dabiši, koj mu je kao i Tvrdko vrlo naklonit bio, i postiže, da ban obširnu dozvolu izdade, neka *in Dilato . . . in loco Lućac* spomenutu tvrdjavu sagradi. Lućac je isto što i Sućurac (Farlat. III, 336). Tu oko nadbiskupovih dvo-

rova, kojima su pripadali, okupiše se kmetovi, preselivši se sa brda k moru. Tako stvoriše novo mjesto, novu župu, i sagradiše novu crkvu s. Luke, na uspomenu one istoimene na vrh Kožjaka (Ibid. 344). Ali novo mjesto, nova župa i župnički pečat uzdržaše dosle svoje prastaro ime »s. Jurja« ili običnije »Sućurca«.

Novopokršćeni vladari zbilja morali su se svakako postarati i za pristojne obiteljske grobnice. Ako uzmemo u obzir, da su hrvatski vladari kroz četiri stoljeća na Biaču stolovali, moramo pomisliti, da im obiteljske grobnice predaleko od prijestolnice nisu mogle biti. Hram vladarov s. Jurja, bio je blizu Biača, a možda priča o zmaju i s. Jurju, toliko kod našega naroda razprostranjena, siže u najprva vrijeme njegova pokršćenja. Po svakomu razlogu da i hramovi s. Stjepana i s. Marije, za obiteljske grobnice određeni, nisu predaleko od Biača morali biti.

Dohodi nam ovdje pitanje: je li Jelena Mislavova supruga bila, što je spomenute hramove podigla? U Tirpimirovoj listini na Biaču oko god. 852 izdanoj, spominje nam se crkva s. Jurja i posjedovanja vladareva oko Klisa *que Clusan dicitur*, i bila je prigoda, da se i ovi hramovi spomenu kao oni, koji su takodjer splitskom pravomoćju poklonjeni. Još je veća prigoda pružala se, da barem u Mutimirovoj listini oko god. 892 takodjer na Biaču izdanoj, budu spomenuti. Tom listinom riešavala se žestoka parba, što se glede pravomoćja nad crkvom s. Jurja porodila izmedju hrvatskoga ninskoga biskupa Alfreda i splitskoga nadbiskupa Petra. Da budu onda obsojale crkve s. Stjepana i s. Marije, Alfred bi ih bio sa većim razlogom svomu pravomoćju iskao, nego istu crkvu s. Jurja. Pošto u rečenih listinah neima o njih nikakva spomena, najpriličnije da nisu ni obsojale; po tomu nije ih Mislavova Jelena ni sagraditi mogla. Najvjerojatnije dakle da ih je sagraditi dala Krešimira I. Jelena, koju je Toma arkidiakon podpunim razlogom »kraljicom« nazvati mogao.

Sada nam nastaje glavno pitanje: gdje je mogao biti hram »Sustjepanski« sa grobnicama hrvatskih vladara? Krešimir IV. u listini što ju je god. 1069 u Ninu izdao, spominjući grobove svojih predšastnika veli: *atque avi mei beate memorie Cresimiri regis, patrisque mei regis Stephani in elisio campo feliciter quiescentis*. Ovako je ovo mjesto čitao Farlat (T. V, 48), Lucio (lib. II, c. 8, p. 77), Kukuljević (Cod. dipl. I, 131) i svi drugi izdavatelji rečene listine do Račkoga, koj kaže, da se mora čitati *clisio campo* a ne *elisio campo*,

navodeći ove razloge: »Ja sam ovo mjesto u prepisu od god. 1248 pozorno razgledao i snimio, te neima sumnje, da se imade čitati *in elisio campo*, t. j. sahranjen u kliškomu polju, groblju, a ne *in elisio campo*, koja bi se fraza poganska teško mogla konstatovati u listinah one dobe« (Rad XXVII, str. 211). Bez zalaziti u kakvu prepirku, napomenuti mi je ipak, da neimamo dotičnu listinu u izvorniku. a prepisač je lasno mogao u slovcu pogriješiti. Nego nahodimo u onodobnih listinah još i na drugomu mjestu pogansku frazu *elisium*. U Zvonimirovoj listini od god. 1078, daklem samih devet godin kašnje izdanoj, stoji: »*Hoc vero nostrum observantes decretum amena loca ubi piorum anime requiescunt elisii possideat in eternum*« (Documen. 117). Ovdje znači ono isto što je i u Krešimirovoj listini značiti moralo: »blaženo«, »mirno«, »pokojno prebivalište«. Prvoj listini sastavitelj je bio hrvatski biskup Anastasij, a drugoj Zvonimirov kančelir Teodor. Ovi je najprije bio kančelir kod prvostolne splitske crkve, a od god. 1069 dvorskim Krešimirovim kapelanom, te kao dobro poznati vieštak, nahodeći se na dvoru, mogao je sasvim lasno uplivati pri sastavljanju prve, po tomu kod obedve i u istomu smislu frazu pogansku *elisio* i *elisii* rabiti.

Prem nam se Klis u sredovječnih listinah često i u različitim okolnostih spominje, ipak nigdje već nenahodimo izraza *elisio campo*. Njegov prirodni položaj kao što i sve mu okolice to je priećio, kao što se i sada kod puka riedko čuje »kliško polje«, već mu se radje pojedine česti spominju. Ravnica podkliška, ona barem što je prama Solinu pružena, spadala je na područje solinskoga polja *ager salonitanus*, kao što i sa druge strane Solina pružena ravnica do nekadašnjega rimskoga grada *Sica* oli *Sicula*, *doveva reputarsi teritorio dell' istessa Salona* (Lucio. Memor. 9). Kašnje »solinsko polje« stezalo se do stupa izpod Ostroga, gdje su se sticala trogirska i splitska posjedovanja. Na jednoj strani bilo »veliko«, a na drugoj »solinsko polje«. U obsegu ovoga morao je biti i »solinski Sustjepan«, koj se u spomenicih kaže: *de Salona, in Salona, ad Salonam, penes-prope Salonam*.

Za vrieme kralja Zvonimira, izmedju god. 1077—1087, bio je u Ninu državni sabor, u komu se iztaknuo nadbiskup Lovro, išćući da se opet pravomoćju splitske crkve sa svimi pripadajućimi imanji povrate crkve s. Stjepana i s. Marije *in Salona* (Documen. 213). Začudno je pak, da u jednoj listini od god. 1080, spominje se ne-

kakvo zemljište »raka« *arca* kod Sustjepana. *Et alia terra . . . in loco ubi dicitur arca supra terras s. Stephani* (Ibid. 131).

Neki velmoža Petar Černe sa svojom suprugom Anom, oko god. 1065 dade sagraditi crkvu s. Petra u mjestu »Selo« nazvanu kod Solina, *ad Salonam* (Ibid. 65). »Selo« je bilo blizu Sustjepana: *in loco qui dicitur Selo, circa ecclesiam sancti Stephani* (Ibid. 127). Ne daleko od Sustjepana na istok, ima i sada mjesto »Selo« i »Sela« zvano. Na liepomu tomu položaju opaža se svakojakih ruševina nekakvih golemih zidina, čvrstih i obsežnih zgradja. Puk ih zove »bedemi«, a prilično da su to ostanci crkve i samostana s. Petra Crnova. Po vrh »Sela« je prastara »Gospina« crkvice sa grobljem Sućuranaca i raznim okolišnim razvalinama, koje te osvjedočavaju, da su tuda nekoč ogromne zgradje bivale. Tu je i kuća posebnoga svećenika toj crkvi pridružena, i od prastarih vriemena uzdržana samimi dohodci crkovnih zadužbina, sižućih možda još u doba Jelene kraljice i drugih hrvatskih vladara. Obično u spomenicima crkva s. Marije sa onom Sustjepana skupa i nerazlučivo se spominju, i obedve *de Salona* kažu.

Isti Petar Črne god. 1086 dariva samostanu s. Petra u »Selih« *penes Salonam* zemljište *vocato campo . . . sicut currit littus usque potoch* (Ibid. 144). I sada se navlastito »poljem« zove prostor oko Sustjepana do potoka, koj je do jedan kilometar k zapadu i pravi mejaš između Gomilice i Sućurca. Blizu ovog potoka je »Žuvanče«, koje možda odgovara onomu: *de terris in Zunano* (Ibid. 177), kamo svakojakih ruševina da se nahodi.

Od Sućurca prama Solinu protegnuta je nekakva polegnuta i kamenita kosa »Stienica« nazvana *prope Salonam . . . territorium iuxta Stiniza ad rupem* (Ibid. 29). Možda je i *Petracca* prevod »Stienice«, kao što je *Calamito* Trstenika.

Mjesto »Soline« blizu Sućurca uz more pruženo često je u listinah spominjano kao Solinu pripadajuće: *supra saline ad Salonam* (Ibid. 177). Tako budi rečeno i od »Slanoga«.

Neka opatica duvna splitskih Kaza pobilježi god. 1171 samostanska zemljišta, koja su ponajviše na ovomu prostoru bila, pak već tada hrvatskim imenom piše »Soline«: *et terra ad Solinne, subtus Malcin lugo* (Cod. dipl. II, 88). Ima i sada »veliko Luko« i »malo Luko«; prvo je na brdu, a potomje na ravni po vrh »Solina«. Prilično da »malo Luko« odgovara latinskom *Malcin lugo*. »Stubice« su na brdu, a »Brdine« na podnožju: *in loco dicto Burda apud*

salinas usque viam (Docum. 29), *de Stilbiza usque deorsum*. Isto budi rečeno od »Špila« i »Podšpila«. I »Ratac« je blizu »Solinâ«, a možda odgovara onom: *promontorium . . . piszi rit* (Ibid. 129).

God. 1134 neki pop Crnota dariva samostanu s. Benedikta: *Dolcio . . . tendentes ad aque antiquum conductum territorium Doleci* (Cod. dipl. II, 27). Imadu i sada dva »Doca«, jedan kraj Gospe, a drugi uz Trstenik. Već smo u prvom dielu spomenuli, da kroz »Sustjepan« probodi nekakav vodovodić. Na drugom mjestu god. 1144 spominju se na ovom prostoru i grobnice Crnotovih predšastnika: *parum subtus capella, ubi eius antecessorum cadavera iacent* (Ibid. 37). Ima i sada kapelica po vrh Sućurca, koja da je prastara. Izmedju Gomilice i Sustjepana imadu »Krtine«, a neznam odgovarali onomu *qui sclavonice Pod Chilce . . . Cilco* (Ibid. 37) kaže se. Mogli bi još mnoštvo drugih zemljišta i imena spomenuti, koja u listinah dohode, a i sada se na prostoru oko »Sustjepana« istim nazivom kažu, i kao mjesto Solinu pripadajuća naznačivaju *de Salona*.

Za vrijeme splitskoga nadbiskupa Petra god. 1185, bio je držan crkveni sabor, u komu medju inimi bijahu splitskoj crkvi jošter dosudjene: *ecclesiae s. Mariae, s. Stephani . . . ecclesiae vero s. Stephani regis et capellae nostrae* itd. (Farlat: III, 214). Papa Klement III., god. 1191 potvrđivajući ova posjedovanja splitskoj crkvi veli: *ecclesiam . . . s. Stephani in Salona* (Ibid. 224). Boraveći u Splitu god. 1198 kao vojvoda Andrija sin Bele III., potvrdi splitskoj crkvi: *ecclesiam s. Stephani de Salona* (Ibid. 138). A kada je kao kralj god. 1217 kroz Split u Palestinu prolazio, onda je sboru kanonika darovao zemljišta u obsegu zidina nekadašnjega Solina. ali u tomu obsegu nespominju se crkve s. Stjepana i s. Marije; po tomu mogli bismo suditi, da su izvan obsega zidina bile. U jednoj listini od g. 1264 spominje se takodjer: *terra posita prope s. Stephanum de campo . . . supra s. Stephanum* (Farlat: IV, 348).

Po nalogu kralja Sigismunda god. 1397, za vrijeme nadbiskupa Andrije bi naredjeno osobitomu jednomu odboru, da pobilježi sva posjedovanja splitskoj crkvi pripadajuća. U tomu popisu nahodimo: *terra continua s. Stephani de Primorge* (Farlat: III, 339). U ovom popisu dohode i neka mjesta slična onim oko Sućurca, kao: Stienice, Podšpilice, Trstenik itd. Nu ovi »Trstenik« sa drugimi tu naznačenimi mjesti spadaju na stranu »Poljica« počam od Žrnovice, blizu koje je i sada mjesto »Trstenik«.

U svemu prostoru od Solina do Žrnovnice izpod Klisa, u nijedno doba nismo našli kakvu crkvu »s. Stjepana«, niti u obsegu solinskih zidina. Istom koncem četrnaestog vieka spominje se jedna crkva s. Stjepana »primorskoga« *de Primorge*, ali ova je bila negdje oko poljičkog Trstenika. Druga nam se spominje trinaestog vieka: *prope s. Stephanum de campo*, koju, ako nesmjemo nazvati »solinskom« iz ciele listine možemo zaključiti, da je ova crkva s. Stjepana negdje oko Biača bila, s toga *de campo* nazvana. Treću crkvu s. Stjepana, nahodimo počam od jedanaestog vieka, na prostoru od Solina do Ostroga često uz onu s. Marije spominjanu, i kao »solinskom« naznačenu *de Salona*. Nahodeći se i sada mjesto »Sustjepan« zvano, to bismo mogli sa vjerojatnošću utvrditi, da bi ovi mogao biti oni isti, koj nam se »solinskim« kaže. Sravnjivajući i druga mjesta, koja nam se uz »Sustjepan« spominju u raznih listinah, zbilja smo ih ovdje našli. Našli smo »Gospu« pod brdom, »s. Petra« Črnova pod Gospom, a »s. Stjepana« uz more. Sve tri ove crkve, kao da su uzporedno obstojale. Prva održala ime »s. Marije« u onomu »Gospe«, druga u onomu »Selâ«, a treća u onomu »Sustjepana«.

Ako daklem uzmemo za istinitu viest Tome arkidiakona, da je u »Sustjepanskomu predvorju« pokopan slavni Krešimir sa mnogimi kralji i kraljicami, po momu tvrdomu uvjerenju morao bi se na ovomu mjestu tražiti taj »Sustjepan«, koj kada bi se odkrio, možda bi nam u svomu »predvorju« toli željne grobnice naših vladara pokazao.

Fr. Š. Milinović.

Glagolski nadpis iz Beloga na otoku Cresu.

Priobćio Ivan Milčetić.

Prošlih jesenskih praznika proputovao sam neke primorske krajeve, baveći se filološkim i književnim studijama. Na Belom na otoku Cresu proboravio sam kod rodoljubivog župnika g. Mihovila Mužine više dana, jer se taj kraj odlikuje interesantnim govorom čakavskim, koji imade u sebi elemenata, koji se inače pripisuju kajkavštini.

G. Mužina upozori me tom prigodom na neki glagolski nadpis, koji je nepoznat ostao i mom vrlo poštovanom učitelju, gosp. dru. L. Geitleru, koji se je ovdje desio pred nekoliko godina. Nadpis nalazi se na ploči, koja je služila kao sjedalo pred nekom kućom tik župne crkve.